

حذف اصل سرشناسه؟

رحمت‌الله فتاحی^۱

چکیده: مقاله حاضر تلاش دارد تا گوشه‌ای از تحولاتی را که در سال‌های اخیر در نوشته‌های مربوط به فهرست‌نویسی توصیفی در جریان بوده است به خواننده باز بنمایاند. توجه این مقاله معطوف به حذف یا ابقاء اصل سرشناسه است که یکی از اصول مهم فهرست‌نویسی توصیفی شمرده می‌شود.

مقدمه

قواعد فهرست‌نویسی موجود مبتنی بر اصولی است که به تدریج در دو سده اخیر، به‌ویژه با تلاش کتابدارانی چون آنتونی پانیزی^۲ (۱۷۷۹-۱۸۹۷)، چارلز جوت^۳ (۱۸۶۸-۱۸۱۶)، چارلز امی کاتر^۴ (۱۹۰۳-۱۸۳۷)، و سیمور لوبتسکی^۵ (۱۸۹۸-) شکل گرفته‌اند. اهم این اصول در کنفرانس بین‌المللی اصول فهرست‌نویسی^۶ (پاریس: ۱۹۶۱) مورد توافق جهانی قرار گرفت. در کنفرانس پاریس سعی شد تا تفاوت‌های موجود در قواعد فهرست‌نویسی کشورهای مختلف برطرف شود و اصولی تدوین گردد که موجب هماهنگی کتابشناسی‌های ملی و در نتیجه تبادل آسان‌تر اطلاعات کتابشناختی در سطح کشورها شود، امری که در دهه بعد نهایتاً به "کنترل کتابشناختی جهانی" منتهی شد.

اکنون پس از گذشت حدود ۳۵ سال از کنفرانس پاریس و بروز تغییرات و تحولات اساسی

۱. عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

2. Anthon Pannizzi

3. Charles Jewett

4. Charles Ammi Cutter

5. Seymour Lubetzky

6. International Conference on Cataloging Principles (ICCP)

۷۵ ■ فصلنامه کتاب، زمستان ۷۵

در شیوه تهیه فهرست‌ها، که بیشتر ناشی از کاربرد رایانه و گسترش شبکه‌های کتابشناختی^۱ است، اصول فهرست‌نویسی توصیفی هم‌چون بسیاری از مسائل کتابداری مورد تجدید نظر قرار می‌گیرد. در این میان، اصل سرشناسه^۲ که یکی از اصول مهم فهرست‌نویسی توصیفی است و در بیشتر قواعد فهرست‌نویسی مورد تأکید قرار گرفته است توجه بسیاری را نسبت به کاربرد آن در فهرست‌های رایانه‌ای، به خود جلب کرده است.

مرور نوشته‌های موجود

بحث سرشناسه یک نمونه بارز از بحث‌هایی است که در نوشته‌هایی که تأثیر فهرست‌های رایانه‌ای بر اصول فهرست‌نویسی را بررسی کرده‌اند به چشم می‌خورد. به طور کلی، برخی نویسندگان به این نکته اشاره دارند که با رایانه‌ای کردن فهرست‌ها و امکان بازیابی آثار از راه‌های گوناگون، به‌ویژه جست‌وجوی کلیدواژه‌ای^۳، نیازی به تعیین سرشناسه نیست. پیش از رایانه‌ای کردن فهرست‌ها و پیش از آغاز پروژه مارک نیز شواهدی در متون فهرست‌نویسی وجود داشت^(۱) که اصل سرشناسه را رد می‌کرد، اما گسترش فهرست‌های رایانه‌ای و توانایی‌های آنها در جست‌وجوی اطلاعات کتابشناختی باعث شد که از زوایه دیگری به این اصل نگریسته شود. برای مثال، بیشتر انتقادهایی که در دو دهه اخیر متوجه قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن بوده است پیرامون مورد توجه قرار ندادن تأثیر رایانه بر قواعد فهرست‌نویسی، به‌ویژه اصل سرشناسه دور می‌زند^(۲).

آن دسته از نویسندگانی که وجود این اصل را در محیط رایانه‌ای زائد می‌دانند چنین استدلال می‌کنند که مفهوم سرشناسه در فهرست‌های دستی (مثل برگه‌دان و فهرست‌های کتابی) مصداق دارد و در زمانی که رایانه قادر است اطلاعات کتابشناختی را با استفاده از هر داده‌ای بازیابی کند، نیاز به این اصل منتفی است. مایکل گرمن، ویراستار ارشد قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن (ویرایش دوم)، خود یکی از منتقدان اصلی مفهوم سرشناسه در محیط رایانه‌ای است^(۳). جفریز^(۴)، آریز^(۵)، کیلگور^(۶)، شوهام و لازینگر^(۷)، و وینکه^(۸) تنها دلیل وجودی اصل سرشناسه را مربوط به کارکردهای آن در فهرست‌های تک‌مدخلی^۴ (یعنی فهرست‌هایی که در آنها برای هر اثر تنها یک پیشینه کتابشناختی^(۹) وجود دارد، مانند فهرست‌های کتابی و کتابشناسی‌های ملی) می‌دانند و اعتقاد دارند که در فهرست‌های رایانه‌ای تمام مدخل‌ها (سرشناسه و شناسه‌های افزوده) هم ارزش به‌شمار می‌آیند و نیازی نیست که یکی را بر دیگران

1. bibliographic networks

2. main entry principle

3. keyword searching

4. single-entry catalogs

مقدم شمرد.

تا کاواشی، شی هوتا، و اوشیرو^(۱۰)، ضمن توصیف قواعد فهرست‌نویسی ژاپن^۱ که از اصل سرشناسه پیروی نمی‌کند، نظام توصیف واحد^۲ را معرفی می‌کنند. در این نظام فهرست‌برگه‌ها فاقد سرشناسه بوده و با عنوان آغاز می‌شوند. به جای تعیین سرشناسه، در قسمت تحلیلی فهرستبرگه به تعداد لازم شناسه‌های مورد نیاز برای بازیابی اثر وارد می‌شود و هر بار یکی از آنها در بالای توصیف آورده شده و فهرستبرگه‌های مربوط در قسمت الفبایی خود قرار داده می‌شود. لازم به یادآوری است که قواعد فهرست‌نویسی ژاپن که تا سال ۱۹۷۷ از اصول پاریس پیروی می‌کرد مجدداً مورد تجدید نظر قرار گرفت و اصل سرشناسه از آن حذف شد. این اقدام بیشتر تحت تأثیر سنت شرقی و ارجح شمردن عنوان اثر بر نام نویسنده انجام گرفت. در عین حال، ژاپنی‌ها برای فهرست‌نویسی کتابهای خارجی از قواعد انگلوامریکن پیروی می‌کنند.

در آلمان به تازگی گروهی مأمور تجدید نظر در قواعد فهرست‌نویسی^۲ آن کشور شده است. این گروه در هماهنگی با ویژگی‌ها و نیازهای محیط رایانه‌ای چند پیشنهاد ارائه کرده است. حذف اصل سرشناسه و محو کردن کارکردهای آن به قواعد مربوط به چگونگی نمایش اطلاعات کتابشناختی از جمله موارد مهم این پیشنهادهاست. برخی از اعضای این گروه معتقدند که قواعد تعیین سرشناسه و شناسه‌های افزوده موجب محدودیت بازیابی و عدم انعطاف در نمایش اطلاعات کتابشناختی در فهرست‌های رایانه‌ای است^(۱۱).

آیرز^(۱۲) معتقد است که در فهرست‌های رایانه‌ای تمام کارکردهای سرشناسه را می‌توان از راه‌های دیگری فراهم کرد. البته او این کارکردها و راه‌های دیگر را مورد تحلیل قرار نداده و راه‌حلی عملی ارائه نمی‌دهد. به‌طور کلی، بیشتر نویسندگانی که اصل سرشناسه را زائد می‌دانند پیشنهاد عملی برای جبران کارکردهای سرشناسه در صورت حذف آن ارائه نمی‌دهند.

در مقابل گروه فوق نویسندگانی وجود دارند که، ضمن بر شمردن کارکردهای گوناگون سرشناسه، معتقدند که این اصل حتی در محیط رایانه‌ای دارای اهمیت است و حذف آن به وحدت فهرست و تحقق هدف‌های آن زیان می‌رساند. مالینکونیکو^(۱۳)، لوبتسکی^(۱۴)، آروکسار^(۱۵)، کارپنتر^(۱۶)، و تیلت^(۱۷) از جمله این گروه به حساب می‌آیند. کارپنتر^(۱۸) بررسی جامعی از تعریف‌ها و کارکردهای سرشناسه انجام داده است و معتقد است که هدف گردآوری آثار هر نویسنده در کنار هم و نیز ویرایش‌ها^(۱۹) و روایت‌های^۳ وابسته به یک اثر در کنار آن از مهم‌ترین کارکردهای این اصل به شمار می‌رود و ارتباطی به محیط رایانه‌ای ندارد. تیلت^(۲۰)

1. Nippon Cataloging Rules (NCR)

2. Description Unit System (DUS)

2. Regeln für die Alphabetische Katalogisierung (RAK)

3. Manipulations

معتقد است که اصل سرشناسه رابطه میان اثر و خالق آن را به صورت نزدیک و معنی‌دار نشان می‌دهد و در واقع نوعی ارزش‌گذاری نسبت به خالق اصلی اثر به حساب می‌آید. به‌طور کلی، نویسندگانی که به اصل سرشناسه اعتقاد دارند، ضمن ارائه مبانی نظری این اصل و اهمیت آن در تحقق هدف‌های فهرست، کارکردهای اصل سرشناسه را از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار داده‌اند. در دنباله این مقاله و پیش از پرداختن به کارکردهای سرشناسه، شرح کوتاهی از تاریخچه و تعریف‌های آن ارائه می‌شود تا اظهار نظر درباره حذف یا ابقای آن بر دانسته‌های ژرف‌تری استقرار باشد.

تاریخچه اصل سرشناسه

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، مفهوم Main Entry به منزله مدخل اصلی سابقه در فهرست‌های کتابی قرن ۱۸ و ۱۹ دارد. در این‌گونه فهرست‌ها، به منظور صرفه‌جویی، اطلاعات کامل کتابشناختی هر اثر تنها یک بار آورده می‌شد و از بقیه داده‌های کتابشناختی مهم مثل نام نویسنده همکار، عنوان، عنوان دیگر، موضوع و مانند آنها به مدخل اصلی ارجاع داده می‌شد. این نکته که مدخل اصلی تحت چه شناسه‌ای در فهرست کتابی آورده شود به صورت یکی از مهم‌ترین و در عین حال دشوارترین اصول فهرست‌نویسی توصیفی درآمد. اگر چه بعدها در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی و با توسعه فهرست برگه‌ای، به‌ویژه با شروع خدمات فروش فهرست‌برگه‌های چاپی از سوی کتابخانه‌کنگره (در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم) که در آن، همه فهرست‌برگه‌ها دارای اطلاعات کامل کتابشناختی بود مفهوم مدخل اصلی مصداق خود را به منزله مهم‌ترین عنصر کتابشناختی از دست داد، اما این اصل و این واژه به دلایل دیگر، که همان کارکردهای آن است، اهمیت خود را هم‌چنان حفظ کرد.

از آن پس در تمام قواعد تدوین شده در آمریکا و انگلستان این اصل از اصول مهم فهرست‌نویسی توصیفی قلمداد شد و بخش مهمی از قواعد را به خود اختصاص داد^(۲۱). برای مثال، حتی با وجود آنکه پیش از انتشار و ویرایش دوم قواعد انگلومریکن، بحث زیادی در مورد حذف یا ابقاء اصل سرشناسه مطرح بود، اما به دلیل پافشاری طرفداران سرشناسه و نیز عدم بررسی اثرات حذف آن بر فهرست‌ها این اصل هم‌چنان ابقاء شد. در عین حال، قواعد انگلومریکن این اختیار را به آن دسته از کتابخانه‌هایی که میان سرشناسه و شناسه‌های افزوده تفاوتی قایل نیستند داد که آن اصل را نادیده انگارند و از قواعد فصل ۲۱ تنها به منزله راهنمایی برای ساختن شناسه‌ها استفاده کنند^(۲۲). با وجود این، قواعد انگلومریکن ۲ در همان صفحه به روشنی مزایای اصل سرشناسه را یادآور شده است!

تعریف‌های سرشناسه

اصطلاح Main Entry به تدریج به منزله نخستین و مهم‌ترین داده یا عنصر کتابشناختی که مقدم بر توصیف اثر می‌آید نیز مورد استفاده قرار گرفت تا جایی که در بیشتر نوشته‌های معاصر معمولاً مفهوم اخیر مورد نظر نویسندگان است. این دوگانگی در تعریف این اصطلاح به وضوح در متون فهرست‌نویسی توصیفی و حتی قواعد فهرست‌نویسی به چشم می‌خورد و در برخی موارد مراد نویسنده از کاربرد آن مشخص نیست.

در واژه‌نامه کتابداری انجمن کتابداران آمریکا دو تعریف برای این اصطلاح ارائه شده است:
 ۱. شناسه بازیابی^۱ برای پیشینه کتابشناختی تا توسط آن بتوان اثر را به صورتی متحدالشکل شناسایی کرده و مورد استناد قرار داد؛

۲. پیشینه کتابشناختی کامل برای یک اثر در شکلی که توسط آن بتوان اثر را به صورتی متحدالشکل شناسایی کرده و مورد استناد قرار داد.

در واژه‌نامه پایانی قواعد فهرست‌نویسی انگلوا امریکن (ویرایش‌های مختلف آن) تعریف دوم ارائه شده است؛ در عین حال، در موارد بسیاری در متن کتاب تعریف نخست مورد نظر می‌باشد.

کارکردهای سرشناسه

بحث پیرامون اصل سرشناسه بحث هدف‌ها و کارکردهای فهرست را به دنبال دارد. به عبارت دیگر و همان‌گونه که کارپنتر عنوان می‌کند "چنانچه کارکردی برای سرشناسه وجود داشته باشد آن را باید در چارچوب کارکردهای فهرست دنبال کرد"^(۲۴). برای مثال، در هماهنگی با هدف‌های فهرست، مهم‌ترین استدلال پیرامون اهمیت اصل سرشناسه مبتنی بر گردآوری آثار هر نویسنده در کنار هم و نیز گردآوری ویرایش‌ها و روایت‌های یک اثر در کنار آن در فهرست است. البته کارکردهای دیگری هم وجود دارد، از جمله: ۱) سرشناسه ابزاری است برای معرفی و یا مورد استناد قرار دادن اثر، ۲) سرشناسه وسیله‌ای است برای اعتبار بخشیدن به خالق اصلی اثر، و ۳) از سرشناسه برای دادن کتاب‌شمار (شماره کاتر) استفاده می‌شود.
 از لحاظ گردآوری، سرشناسه دو کارکرد دارد:

الف. گردآوردن آثار هر نویسنده در کنار هم

با استفاده از عنصر سرشناسه، کلیه آثار موجود هر نویسنده در فهرست در کنار هم گرد می‌آید. در عین حال، این کارکرد تنها منحصر به عنصر سرشناسه نیست. آثار هر فرد، خواه نام

وی به منزله سرشناسه آمده باشد یا به منزله شناسه افزوده (مثل نویسنده همکار، گردآورنده، ویرایشگر، مترجم و مانند آنها)، در فهرست در ردیف الفبایی خود در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. افزون بر آن، به دلیل آنکه ویرایش‌ها و روایت‌های یک اثر که عنوانی متفاوت با آن دارند در زیر نام نویسنده، اما نه در کنار هم، می‌آیند نظم معنی‌داری که لازم است در فهرست برقرار باشد به وجود نخواهد آمد. از این رو، اهمیت سرشناسه در کارکرد دوم آن ظهور می‌کند.

ب. گردآوردن، تنظیم، و نمایش آثار وابسته به یک اثر در کنار هم

مهم‌ترین کارکرد اصل سرشناسه در گردآوردن، تنظیم، و نمایش معنی‌دار کلیه ویرایش‌ها و روایت‌های وابسته به یک اثر در کنار آن در فهرست نهفته است. در این صورت، افزون بر شناسه نام نویسنده، عنصر کتابشناختی دیگری (یعنی همان عنوان اثر اصلی یا عنوان قراردادی^۱) لازم است تا این کارکرد عملی شود. به عبارت دیگر، ترکیبی از دو یا چند داده کتابشناختی لازم است تا آثار وابسته در کنار هم در فهرست گردآیند. برای مثال، شناسه "فردوسی، ابوالقاسم" و شناسه "شاهنامه" حداقل عناصری‌اند که ترکیب آنها در آغاز توصیف در فهرستبرگه‌های آثار وابسته شاهنامه (مثل ویرایش‌ها و روایت‌های گوناگون آن، خلاصه‌ها، برگزیده‌ها و مانند آنها) موجب می‌شود تا تمام این گونه آثار در فهرست در کنار یکدیگر قرار گیرند (بنگرید به پی‌افزود یک).

همان‌گونه که از مثالهای پی‌افزود یک می‌توان دریافت، برای آنکه نمایش ویرایش‌ها و روایت‌های گوناگون یک اثر در فهرست دارای نظم و معنی باشد، سرشناسه باید ساختار ویژه‌ای داشته باشد. در این ساختار، دو عنصر نخستین یعنی شناسه نام نویسنده و شناسه عنوان قراردادی باید به شکلی یکنواخت و استاندارد^۲ (یعنی کنترل شده = نام مستند) آمده باشد تا گردآمدن آثار وابسته در کنار هم عملی شود. پس از این دو عنصر، عناصر دیگری که نشانگر نوع وابستگی اثر با اثر اصلی است، مانند توصیفگر^۳ "برگزیده" و نیز نام بخش خاص از اثر اصلی لازم است به ساختار سرشناسه افزوده شود تا نظم داخلی و گروه‌بندی آثار وابسته برقرار گردد.

در ارتباط با ساختار سرشناسه، کارپنتر سرشناسه را ترکیبی از AWE می‌داند که در آن A نشانگر نویسنده (Author)، W نشانگر اثر اصلی (Work)، و E نشانگر ویرایش (Edition) یا در واقع اثر وابسته است^(۲۵). در این ترکیب، سه عنصر مورد نظر باید به ترتیب به دنبال یکدیگر بیایند تا کار گردآوردن آثار وابسته در کنار اثر اصلی امکان‌پذیر شود. اکنون می‌توان دریافت که سرشناسه تنها عبارت از نام نویسنده نیست، بلکه ترکیبی از نام نویسنده + نام اثر اصلی (مادر) + توصیفگر مربوط به نوع رابطه اثر وابسته با اثر اصلی است. بدیهی است سرشناسه اثر اصلی (مادر) تنها

شامل دو عنصر نخستین یعنی شناسه نویسنده و شناسه عنوان اصلی است). با توجه به آنچه گفته شد می‌توان تعریف جدیدی از سرشناسه به دست داد:

”سرشناسه ساختاری است استاندارد برای معرفی، مورد استناد قرار دادن و بازیابی آثار و نیز ابزاری است برای گردآوری، نظم دادن، و نمایش معنی‌دار ویرایش‌ها و روایت‌های یک اثر در کنار آن در فهرست“.

ماهیت آثار و اصل سرشناسه

یکی دیگر از دلایل نیاز به اصل سرشناسه مربوط است به ماهیت اثر و این که تا چه میزان امکان دارد از یک اثر، آثار دیگری تهیه و انتشار یابد. در جهان کتابشناختی^۱ (یعنی مجموع آثار و روابط میان آنها) برخی از آثار این ویژگی بالقوه را دارند که مثلاً ویرایش‌های دیگری از آنها انتشار یابد، به زبان‌های دیگر ترجمه گردند، به شکل خلاصه یا برگزیده تهیه و منتشر شوند، مورد اقتباس قرار گیرند، به شکل متون ساده شده برای کودکان و نوجوانان در آیند، از حالت نظم به نثر (یا بالعکس) تنظیم شوند و اشکالی از این قبیل. معمولاً آثاری که در زمینه‌های علوم انسانی مثل دین، فلسفه، هنر، ادبیات، موسیقی، حقوق و مانند آنها خلق می‌شوند بیشتر از آثار علمی و فنی دارای این ویژگی زایشی هستند.

رابطه اصل سرشناسه با ماهیت اثر در دو زمینه مصداق می‌یابد: (۱) چگونگی رابطه میان اثر و خالق آن، (۲) چگونگی رابطه میان اثر اصلی (مادر) و آثار وابسته به آن. اصولاً چنانچه هر یک از این رابطه‌ها وجود نداشته باشد، محتملی برای سرشناسه موجود نیست؛ مثل برخی از آثار که نه نام فردی خاص را به عنوان خالق یا دست‌اندرکار تهیه آن به همراه دارند و نه عنوان مشخصی می‌توان برای آنها یافت (مانند برخی اسناد و مدارک تاریخی، مالی و جز آن). همچنین، اگر این رابطه‌ها به صورتی گنگ و نامفهوم در پیشینه کتابشناختی ثبت شوند، کارکردهای فهرست عملی نمی‌شود و فهرست یکپارچگی خود را از دست می‌دهد. بنابراین، ماهیت اثر و چگونگی رابطه آن با خالقش از یک سو و با آثار وابسته از سوی دیگر نقش مستقیم در تعیین و ساخت عنصر سرشناسه دارند. مادامی که در ماهیت اثر یعنی فکر و محتوای اصلی و نیز شکل ارائه آن فکر و محتوا تغییر عمده‌ای به وجود نیامده باشد که نوع رابطه را دگرگون کند، وجود سرشناسه واحد و مشترک برای معرفی، شناسایی، گردآوری، و نظم دادن آنها در فهرست ضروری است. از این رو، آثاری چون ویرایش‌ها، روایت‌ها، ترجمه‌ها، خلاصه‌ها، و برگزیده‌های یک اثر که تغییر عمده‌ای نسبت به آن در بر ندارند به یک سرشناسه واحد نیاز دارند. چنانچه در

محتوای فکری و شکل ارائه اثر تغییر عمده‌ای نسبت به اصل آن به وجود بیاید که رابطه مورد نظر را زیر سؤال ببرد یا دگرگون کند، اثر جدید به سرشناسه دیگری که به بهترین وجه آن را معرفی کند نیاز خواهد داشت. برای مثال، کتاب *افسانه‌هایی از شاهنامه* (از انتشارات پدیده) که توسط مرسله به زبان ساده برای کودکان و نوجوانان اقتباس شده است زیرا نام "فردوسی، ابوالقاسم" فهرست نمی‌شود، و یا چنانچه سناریو یا فیلمی براساس شاهنامه تهیه شود، پیشینه کتابشناختی آن به سرشناسه "فردوسی، ابوالقاسم" نیاز ندارد زیرا استدلال آن است که چنین کاری یک اثر جدید محسوب می‌شود، سبک ارائه آن با شاهنامه متفاوت است و در مجموع فردوسی خالق آن نیست. در چنین حالت‌هایی برای حفظ و نشان دادن چگونگی رابطه میان آثار وابسته و اثر اصلی، شناسه افزوده‌ای شامل نام نویسنده اصلی و عنوان اثر اصلی (عنوان قراردادی) ساخته می‌شود.

اصل سرشناسه در فهرست‌های رایانه‌ای

در آغاز لازم است به این نکته اشاره شود که مفهوم مدخل اصلی در فهرست رایانه‌ای مصداقی متفاوت دارد، چه در این فهرست‌ها برای هر اثر تنها یک پیشینه، آن هم در شکل ماشین‌خوان مارک، وجود دارد که در بایگانی اصلی فهرست ذخیره می‌شود و سایر بایگانی‌های فرعی مثل نمایه نام‌ها، عنوان‌ها، فهرست‌ها، موضوع‌ها، شماره‌های راهنما، و مانند آنها به آن بایگانی مرتبط هستند. به عبارت دیگر، بازیابی هر اثر از هر راهی و تحت هر شناسه‌ای که انجام شده باشد با دسترسی به پیشینه اصلی در بایگانی مارک انجام می‌شود.

اما اصل سرشناسه به مفهوم عنصر یا ساختاری که مقدم بر توصیف می‌آید رابطه نزدیک و مستقیمی با نوع فهرست (دستی یا رایانه‌ای) ندارد. توانایی‌های فهرست رایانه‌ای که آن را نسبت به فهرست دستی متمایز می‌سازد، مثل جست‌وجوی کلیدواژه‌ای، جست‌وجوی بولی، جست‌وجو به روش کوتاه‌سازی واژه‌ها، جست‌وجو از طریق شماره راهنما یا شماره آی‌اس‌بی‌دی و مانند آنها نه نفی‌کننده اصل سرشناسه‌اند و نه می‌توانند کارکردهای آن را جایگزین کنند. برای مثال، چه با روش جست‌وجوی کلیدواژه‌ای و چه با روش جست‌وجوی بولی، حداقل دو عنصر کتابشناختی لازم است تا با دادن آنها به رایانه آثار وابسته به یک اثر بازیابی و گردآوری شوند. این دو عنصر عبارتند از شناسه نویسنده و شناسه عنوان که باید در تمام پیشینه‌های کتابشناختی آثار به صورت یکنواخت و استاندارد آمده باشند. یعنی: نام مستند نویسنده + عنوان قراردادی، افزون بر آن، این دو شناسه باید در یک ساختار ویژه و به‌دنبال هم

(در فیلدهای مارک)^۱ آمده باشد تا گردآوری و نمایش آثار وابسته به هم دارای معنی و نظم باشد. اگر چنین نباشد، آثاری بازیابی می‌شوند که ارتباط نزدیک و معنی‌داری با اثر اصلی ندارند. به عبارت دیگر، پیشینه‌های کتابشناختی آثاری که به دلایلی دو شناسه مورد نظر را در بر دارند بازیابی می‌شوند که موجب ریزش کاذب در فهرست می‌گردند. برای مثال، با دادن دو شناسه "فردوسی" و "شاهنامه" به رایانه، تمام پیشینه‌هایی که این دو کلیدواژه را در برداشته باشند بازیابی خواهند شد، از جمله مثلاً کتاب‌هایی که توسط بنیاد شاهنامه فردوسی به چاپ رسیده باشند که ارتباطی به منزله اثر مرتبط با شاهنامه ندارند.

دلیل دیگری که برای ابقاء سرشناسه در فهرست‌های رایانه‌ای وجود دارد مربوط به شیوه نمایش اطلاعات کتابشناختی در این فهرست‌هاست. به دلیل پاره پاره بودن داده‌های کتابشناختی در شکل ماشین‌خوان (فیلدهای اصلی و فرعی)، شکل نمایش اطلاعات کتابشناختی روی صفحه رایانه‌ای قابل انعطاف است و در هر سیستمی با سیستم دیگر متفاوت است. از سوی دیگر، از آنجا که کتابداران در طراحی سیستم‌ها کمتر نقش دارند و متخصصان رایانه‌ای آگاهی‌های اندکی پیرامون فهرست‌نویسی و ملزومات فهرست دارند، امکان دارد هنگام طراحی برای نمایش اطلاعات کتابشناختی، روابط میان آثار وابسته به هم و نیز رابطه میان اثر و خالق اصلی آن مورد توجه قرار نگرفته باشد و نهایتاً در نظر استفاده‌کنندگان از فهرست نامفهوم بماند، امری که در بسیاری از فهرست‌های رایانه‌ای موجود مشاهده می‌شود. بسیاری از فهرست‌های رایانه‌ای اطلاعات کتابشناختی را در شکل‌هایی غیر از شکل متعارف آی‌اس‌بی‌دی نمایش می‌دهند.

افزون بر مورد فوق، هنگام نمایش اطلاعات کتابشناسی به صورت مختصر (مثلاً حدود ۱۰ پیشینه کوتاه روی هر صفحه رایانه که معمولاً در پاسخ به یک جست‌وجو ارائه می‌شود)، حداقل داده‌هایی که لازم است در مورد هر اثر بازیابی شده داده شود عبارت است از عنوان اثر، نام نویسنده به شکل یک‌دست، تاریخ انتشار اثر و مانند آنها. این حداقل اطلاعات باید بتواند رابطه اثر و خالق آن را به صورت معنی‌دار نشان داده و نیز تفاوت کلی اثر را با آثار مشابه مشخص کند، مثلاً با دادن تاریخ انتشار (یا ویرایش). بنابراین، نه تنها در نمایش کامل اطلاعات کتابشناختی هر اثر، بلکه در نمایش کوتاه آثار بازیابی شده روی صفحه رایانه، عنصر سرشناسه موجب نشان دادن رابطه آثار با خالقان آنها و نیز تفاوت آثار مشابه با هم می‌شود. در فهرست‌های بزرگ که امکان دارد از یک عنوان مشابه (مثلاً تاریخ ایران، شیمی عمومی، History of Biological Chemistry، of Civilization) و مانند آنها) ده‌ها اثر موجود باشد، نبود عنصر سرشناسه در نمایش کوتاه

پیشینه‌های کتابشناختی موجب نامفهوم ماندن رابطه عنوان‌ها با نویسندگان و نیز رابطه میان ویرایش‌های مختلف از یک اثر می‌شود.

خلاصه و نتیجه‌گیری

اصل سرشناسه یکی از نخستین و مهم‌ترین اصول فهرست‌نویسی توصیفی است که با رایانه‌ای شدن فهرست‌ها زیر سوال رفته است. سرشناسه کارکردهای گوناگونی از جمله معرفی و شناسایی آثار، و نیز گردآوری، تنظیم، و نمایش معنی‌دار و ویرایش‌ها، ترجمه و روایت‌های وابسته به یک اثر دارد و حذف آن به یکپارچگی و وحدت فهرست زیان وارد می‌سازد. مادامی که از یک فهرست (چه دستی و چه رایانه‌ای) کارکردهای فوق مورد انتظار باشد، نمی‌توان اصل سرشناسه را نادیده گرفت. افزون بر آن، مفهوم سرشناسه بیش از آنکه به نوع و محیط فیزیکی فهرست وابسته باشد، به ماهیت آثار (رابطه میان اثر و خالق اصلی آن و نیز رابطه میان اثر و آثار وابسته به آن در جهان کتابشناختی) مربوط می‌شود.

همان‌گونه که توسعه تکنولوژی موجب تحول ابزارهای ثبت و انتقال اطلاعات شده است (از لوح‌های سنگی و پاپیروس به مواد الکترونیکی)، تحول در شکل و نوع فهرست‌ها نیز موجب تحول در شکل پیشینه‌های کتابشناختی شده است که داده‌های آثار در آنها ثبت می‌شود. در عین حال، در اصول اساسی فهرست‌نویسی تغییر زیادی پدید نیامده است زیرا این اصول به ماهیت آثار و رابطه میان آنها مربوط می‌شود که در عالم واقع (جهان سوم پویری) وجود دارد نه به ابزار ثبت و نگهداری داده‌های آنها.

بدیهی است تعیین سرشناسه به مفهوم ترکیبی خاص از دو یا چند شناسه کتابشناختی امری وقت‌گیر و پرهزینه است و در بیشتر موارد به پژوهش پیرامون ماهیت آثار در جهان کتابشناختی نیاز دارد. اما هر اندازه که در مرحله فهرست‌نویسی به کارکردهای فهرست توجه بیشتری داشته باشیم و پیشینه‌های کتابشناختی کامل‌تری تهیه کنیم، استفاده از فهرست برای مراجعان آسان‌تر و مؤثرتر خواهد بود و در نتیجه هدف‌های فهرست بیشتر محقق خواهد شد. ■

پیوست ۱

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه، برگزیده. بیژن و منیژه]

خلاصه بیژن و منیژه/ به اهتمام جلال متین. مشهد: کتابفروشی باستان، ۱۳۴۱.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده]

منتخب شاهنامه برای دبیرستانها/ به اهتمام محمد علی فروغی و حبیب

یغمایی. تهران: [بی نا]، ۱۳۲۱

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده]

مجموعه ابیات برگزیده از نه جلد شاهنامه/ گردآورنده محمود سپاسی. -

تهران، ۱۳۴۷.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده]

برگزیده داستانهای شاهنامه از آغاز تا پیروزی کی کاوس بر شاه مازندران/

نگارش الف. ی و دیگران.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. عربی]

شاهنامه نظمها بالفارسیه ابوالقاسم فردوسی، و ترجمها نشرالفتح بن علی

البنداری... ۱۳۴۹ ق.

فردوسی، ابوالقاسم

شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی/ به کوشش محمد دبیر سیاقی. -

تهران: علی؛ ابن سینا، ۱۳۳۵، ۱۳۴۴.

فردوسی، ابوالقاسم

شاهنامه فردوسی/ متن انتقادی تحت نظر ای. ایرتلس

و دیگران. - مسکو: آکادمی علوم اتحاد شوروی، اداره انتشارات

ادبیات خاور، ۱۹۶۳.

تصویر ۱. گردآوری و تنظیم الفبایی نمونه‌هایی از پیشینه‌های کتابشناختی

شاهنامه فردوسی و آثار وابسته با استفاده از سرشناسه

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده، رستم و سهراب]

غمنامه رستم و سهراب از شاهنامه فردوسی / به انتخاب و شرح جعفر شعار
و حسن انوری - تهران: نشر ناشر، ۱۳۶۳.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه، برگزیده. رستم و سهراب]

داستان رستم و سهراب از شاهنامه فردوسی / مقدمه و تصحیح و توضیح
مجتبی مینوی - تهران: بنیاد شاهنامه فردوسی، ۱۳۵۲.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده. رستم و سهراب]

رستم و سهراب از شاهنامه فردوسی / تحت نظر پرویز نائل خانلری ذبیح‌الله
صفا - تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۱.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده. رستم و اسفندیار]

رزم‌نامه رستم و اسفندیار از شاهنامه فردوسی / شرح و توضیح از
جعفر شعار و حسن انوری - تهران: نشر ناشر، ۱۳۶۳.

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده. رستم و اسفندیار]

رستم و اسفندیار از شاهنامه فردوسی / به کوشش ذبیح‌الله صفا -
تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۲

فردوسی، ابوالقاسم

[شاهنامه. برگزیده. بیژن و منیژه. فارسی - انگلیسی]

داستان بیژن و منیژه، داستانی از روزگاران پهلوانی ایران، برگزیده از
شاهنامه فردوسی / زیر نظر ابراهیم پورداود. فارسی - انگلیسی - تهران:
جویا، ۱۳۶۳

ادامهٔ تصویر ۱. گردآوری و تنظیم الفبایی نمونه‌هایی از پیشینه‌های کتابشناختی
شاهنامه فردوسی و آثار وابسته با استفاده از سرشناسه

یادداشت‌ها

۱. برای مثال به آثار زیر توجه شود:

- Jay E. Daily. Anglo-American Code. In *"Encyclopedia of Library and Information Science"*, 1968. 2: 416-22.
- Nabil Hamdy. *Concept of Main Entry as Presented in Anglo-American Cataloging Rules: A Critical Appraisal with some Suggestions: Author Main Entry Versus Title Main Entry*. Littleton, Colo.: Libraries Unlimited, 1973.
- Warren B. Hicks; Alma M. Tillin. *Developing Multimedia Libraries*. New York: Bowker, 1970.
- Alan Jeffreys. "Alternative Headings". *Catalogue and Index*, 1967, 8:4-5.
- Koichi Mori. "Separation of Headings from Description". *Toshokan-kai* 7, 1955, (December): 195-201.
2. Rahmatollah Fattahi. "Anglo-American Cataloguing Rules: a Literature Review". *Cataloging & Classification Quarterly*. 1995, 20(2): 25-50.
3. Michael Gorman. "Cataloging and the New Technologies". In *The Nature and Future of the Catalogue*, edited by Maurice Freedman and S. Michael Malinconico. 127-152. Phoenix, Ariz: Oryx Press, 1979.
- _____. AACR2: Editor's Perspective. *Library Resources and Technical Services*, 1989, 33 (2): 181-186.
- _____. "After AACR2R: the Future of the Anglo-American Cataloguing Rules". In *Origins, Content, and Future of AACR2 Revised*, edited by Richard P. Smiraglia, 89-94. Chicago: American Library Association, 1992.
4. Alan Jeffreys. *Ibid.*
5. F.H. Ayres. "Main Entry: Lynch Pin or Dodo". *Journal of Librarianship*, 1978. 10(3): 170-81.
- _____. "In Place of AACR2". *Technicalities*, 1981, 1(9): 3-4.
- _____. "Duplicates and Other Manifestations: a New Approach to the Presentation of Bibliographic Information". *Journal of Librarianship*, 1990, 22(4): 236-251.
6. Frederick G. Kilgour. "Design of the Online Catalog". In *the Nature and Future of the Catalog*, edited by Maurice J. Freedman, and S. Michael Malinconico, 34-46. Phoenix, Ariz.: Oryx Press, 1979.
7. Sunnith Shoham; Susan Lazinger. "The No-main Entry Principle and the Automated Catalog". *Cataloging and Classification Quarterly*. 1991, 12 (3/4): 51-67.
8. R. Konrad Winke. "Discarding the Main Entry in an Online Cataloging Environment". *Cataloging and Classification Quarterly*, 1993, 16(1): 53-70.

۹. Billiographic record اطلاعات کتابشناختی هر اثر را در یک فهرست می‌توان "پیشینه کتابشناختی" نامید. در عین حال، واژه "شناسنامه" نیز می‌تواند گویای همان مفهوم باشد، به همان ترتیب که در پشت صفحه عنوان برخی کتابها از همین واژه استفاده می‌شود. به هر صورت، چون واژه "فهرست‌برگه" در فهرست‌های رایانه‌ای مصداقی ندارد، بهتر است به جای آن از واژه "پیشینه" استفاده کرد.
10. Tadayoshi Takawashi; Tsutomu Shihota; Zensei Oshiro. The No-Main Entry Principle: the Historical Background of the Nippon Cataloging Rules. *Cataloging and Classification Quarterly*, 1989, 9(4): 67-77
11. Monika Münnich. "RAK Fur Online-Kataloge: ein Sachstadsbericht und ein Ausblick". *Bibliotheksdienst*, 1995, 29(8): 1266-78.
12. F.H. Ayres. Main Entry, Ibid.
_____. "Duplicates and...". Ibid.
13. S. Michael Malinconico. "Techoology and Standards for Bibliographic Control". In: *Prospects for Change in Bibliographic Control*, edited by A. Bookstein, H. H. Fussler, and H.F.Schmierer. 74-91. Chicago: The University of Chicago Press, 1977.
_____. "AACR2 and Automation". In *The Making of a Code: Issues Underlying AACR2*, edited by Doris Hargrett Clack, 25-40. Chicago: American Library Association, 1980.
14. Seymour Lubetzky. "The Traditional Ideals of Cataloging and the New Revision". In *The Nature and the Future of the Catalog*, edited by Maurice J. Freedman, and S. Michael Malinconico, 152-69. Phoenix, Ariz.: Oryx Press, 1979.
15. Richard Aroksaar. "Online Catalogs: A View from the Works", *Cataloging and Classification Quarterly*, 1986, 7(1): 45-62.
16. Michael Carpenter. "Main Entry". In *The Conceptual Foundations of Descriptive Cataloging*, edited by Elaine Svenonius, 73-96. New York: Academic Press, 1989.
_____. "Does Cataloging Theory Rest on Mistake?" In *Origins, Content, and Future of AACR2 Revised*, edited by Richard P. Smiraglia, 95-102. Chicago: American Library Association, 1992.
17. Barbara Tillet. Cataloguing Rules and Conceptual Models for the Electronic Environment: [paper presented at the 11th National Cataloguing Conference, October 19 & 20, 1995, Sydney]. *Cataloguing Australia* 21 (3/4): 67-103.
18. Michael Carpenter. "Main Entry". Ibid.
۱۹. Editions واژه "ویرایش" در فهرست‌نویسی در طیف وسیعی به کار رفته و تنها به تغییر محتوای اثر مربوط نمی‌شود. از مشکلات فهرست‌نویسان در کتابخانه‌های بزرگ و شبکه‌های فهرست‌نویسی مثل او سی ال سی تعیین محدوده‌های این واژه است. این واژه به انواع صورت‌های یک اثر - چه در شیوه ارائه محتوا و چه در شکل آن طلاق می‌شود.

20. Barbara Tillett. "Cataloguing Roles...". Ibid.

۲۱. همان‌گونه که خوانندگان آگاهی دارند، در سنت شرقی، عنوان اثر مهم‌ترین عنصر کتابشناختی به‌شمار می‌آید و بیشتر فهرست‌ها براساس عنوان تنظیم می‌شوند.

22. American Library Association. *The ALA Glossary of Library and Information Science*, edited by Heartsill Young, with the assistance of Terry Belanger ... [et al]. Chicago: American Library Association, 1983.

23. *Anglo-American Cataloguing Rules*. Prepared by the American Library Association, the British Library, the Canadian Committee on Cataloguing, the Library Association and the Library of Congress; edited by Michael Gorman and Paul W. Winkler. 2nd.ed. Chicago: American Library Association, 1978.

24. Michael Carpenter. "Main Entry". Ibid, p. 82.

25. Michael Carpenter. Ibid.